

УДК:595.7.632/799.15

**ФАВҚУЛОДДА ВАЗИЯТЛАР ЮЗАГА КЕЛГАНДА ҚУТҚАРУВ
ИШЛАРИНИ САМАРАДОРЛИГИНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ
ИЛМІЙ АХАМИЯТИ**

Юлдашев Орунбой Рахмонбердиевич

т.ф.н., доцент, Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги
Фуқаро муҳофазаси институти кафедраси профессори

Абдуллаева Сурайё Мунировна

Ўзбекистон Республикаси Рақамли технологиялар вазирлиги
Мухаммад Ал-Хоразмий номли
Тошкент ахборот технологиялари университети
катта ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Фавқулодда вазиятни бартараф этиш борасида зарур бўлган куч ва воситаларни ҳисоблашнинг умумлаштирилган методикаси.

Калит сўзлар: Қутқарувчи, бартараф этиш, ўқув машқлари, молиявий ва моддий ресурслар.

Иқтисодиёт тармоқларида табиий ва техноген тусдаги табиий офатлар юзага келганда аҳолини фавқулодда вазиятлар шароитида тезкор режалаштириш ва бошқаришнинг асосий вазифалари, шахсий таркибни мақбул тақсимланиши ва тезкор бўлинмалар сонини аниқлашдан иборат. Бундай турдаги масалаларнинг аниқ ечимини топишнинг имкони деярли йўқлигига қарамасдан, ушбу соҳадаги расмий усуллардан фойдаланиш етарли даражада муваффақиятли бўлиши мумкин. Шу мақсадда, тезкор бўлинмаларнинг фаолият кўрсатиш самарадорлигини ошириш учун юқори устуворликка эга бўлган талабларни танланма равишда навбатга қўйиш, маълум вақт ичида бўлинмалар сонини ўзгартириш мумкинлиги аниқланди. Бунда, авария-қутқарув бўлинмалари иши самарадорлигини баҳолаш усуллари қуйидаги параметрлар бўйича олиб борилади:

- ◆ фавқулодда вазиятни бартараф этиш муддатлари;

- ◆ кутқарилган жабрланувчилар сони (жабрланувчила умумий сонидан фоизда);
- ◆ етказилган зарар миқдори (эхтимолий зарардан фоизли нисбатда, агар авария-кутқарув бўлинмалари жалб этилмаган бўлса);
- ◆ фавқулодда вазиятни бартараф этишга сарфланган ресурслар;
- ◆ ўзаро ҳамкорликда ҳаракатланадиган хизматлар (фавқулодда вазиятни бартараф этиш кучлари ва воситалари сони).

Бундан келиб чиқиб, куч ва воситаларни, фавқулодда вазиятни бартараф этиш стратегияси, кучларнинг унумдорлиги (самарадорлиги), жойлашган жойи ва улардан фойдаланиш харажатларини ҳисобга олган ҳолда тақсимлаш методикаси таклиф қилинади. Фавқулодда вазиятни бартараф этиш учун зарур бўлган куч ва воситаларни ҳисобланишини умумлаштирилган методика асосида қуйидаги аниқланди:

$$K = \sum_{i=1}^n \frac{W_r}{V_j T_r} q_{P_r} q_{C_r} \quad (1)$$

Бу ерда: W_r — r -турдаги ишлар ҳажми;

r —фавқулодда вазиятдаги кутқарувишлари турлари;

V_j — r -турдаги ишлар даж—бўлинманинг битта бирлиги томонидан бажариладиган ишларнинг ўртача ҳажми;

j - r -турдаги ишга жалб қилинган кутқарув бўлинмасининг тури;

T_r — r -турдаги ишларни бажариш вақти;

q_{P_r} — r -турдаги ишларда об-ҳаво шароитларининг тузатиш коэффициенти;

q_{C_r} — r -турдаги ишларда сутка вақтини тузатиш коэффициенти.

Куч ва воситаларни ҳисоблаш формулаларида ишлар вақти, кутқарувчиларнинг дам олишлари ҳисобга олинмаган ҳолда берилади. Қутқарувчиларнинг иш сменаси, ишлар мураккаблиги ва жадаллигини ҳисобга олган ҳолда 3-5 соатни ташкил қилади. Ишларнинг умумий давомийлиги суткасига 12 соатдан ортиқни ташкил қилмаслиги керак. Бунда, дам олиш давомийлиги қуйидагича белгиланади: ҳар 45 дақиқа ишлашдан кейин—15 дақиқа, иш сменаси тугаганидан кейин—3 соат.

$$T_{coat} = T_3 0.25(coat), \quad (2)$$

бу ерда: T_3 – фавқулдда вазиятни бартараф этишга берилган вақт.Суткасига смена билан дам олиш вақти қуйидагича:

$$T_{СУТКА} = \frac{T_3 + \left(\frac{T_3^3}{T_5}\right) + T_3 \cdot 0.25}{25} (coat) \quad (3)$$

Фавқулдда вазиятни бартараф этишнинг умумий вақти, кутқарувчиларнинг дам олиш вақтини ҳисобга олганда қуйидагини ташкил қилади:

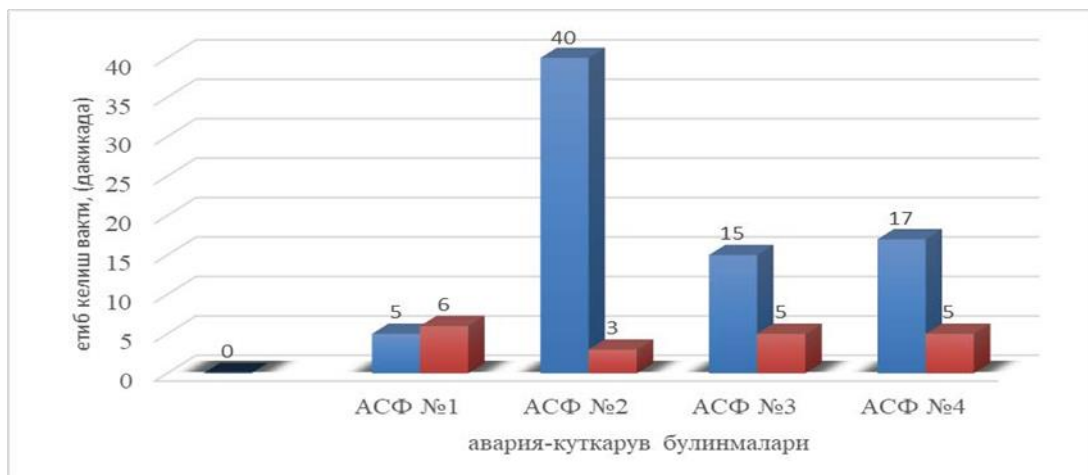
$$T_{УМУМ} = T_3 + T_{СМЕНАЛАР} T_{ЧАС} + T_{СУТКА} 12 \quad (4)$$

Шундан келиб чиққан ҳолда, вақтинчалик дислокатсия жойида кутиш каби вақт параметрини топиш таклиф қилинди:

$$T_{Ф,В} = T_1 + T_2 + T_3$$

$$T_{Ф,В} = T_1 + T_2 + T_3 + T_{КВ}$$

буерда, $T_{Ф,В}$ – фавқулдда вазиятни бартараф этиш вақти, T_1 – тезкор вазиятни аниқлаш вақти, T_2 – бошқарув қарорини қабул қилиш вақти, T_3 – қабул қилинган қарорнинг бажарилиш вақти, $T_{К.В.}$ – вақтинчалик дислокатсия жойида кутиш вақти.

1-расм. Авария-қутқарув бўлинмалари иши самарадорлигини, энг кам (минимал) ва энг кўп (максимал) етиб келиш вақтини ҳисобга олган ҳолда баҳолаш натижалари.

Бу ҳолатда, фавқулдда вазиятни бартараф этишга сарфланадиган вақт қуйидагини ташкил қилади:

Олиб борилган таҳлиллар натижасида, тезкор вақт, қўмондон ва штабга вазиятнинг реал шароитларида бошқариш бўйича тадбирларнинг бутун ҳажмини (фақатгина ўқув машқида бажарилганини эмас) бажариш, бўлинмаларга эса

авария-қутқарув ишлари ва қўйилган вазифаларни бажаришига керак бўлган вақтдан келиб чиққан ҳолда белгиланиши аниқланди.

Молиявий ва моддий ресурслар заҳираларини амалий яратиш бўйича ишлар, доимий равишда моддий ресурслар заҳираларини номенклатурасини такомиллаштириш(ресурсларнинг зарур ҳажмдаги заҳираларини,фавқулодда вазиятлар юзага келиш эҳтимоли жуда юқори бўлган туманларга олдиндан тўплаш) йўналиши олиб борилиши кераклиги аниқланади. Ресурсларни олиш манбаларини аниқлаш ва ҳисобга олиш ҳамда бунинг асосида таъминлаш режаларини ишлаб чиқиш зарур. Моддий ресурсларни олишнинг қўшимча манбаларини топиш талаб этилади. Барча эҳтиёжларни бир вақтнинг ўзида қониқтириш мумкин бўлмаганлиги туфайли,моддий ресурсларни харид қилишнинг аста-секинлиги,кетма-кетлиги, мавжуд молиявий ресурслар ва бошқа имкониятларга қараб уларни ишлатиш аниқланадиган режалар тузилади.

Ўқув машқларининг самарадорлиги асосан, бошқарув қарорлар қабул қилинишининг тезкорлиги, бўлинмалар куч ва воситаларининг оқилона тақсимланиши ва фавқулодда вазиятларни олдини олиш, бартараф этиш давлат тизими бошқарув органлари ҳаракатларининг самарадорлигига боғлиқлиги келтирилган. Самарадорликни баҳолашда, барча талаб этилган ишлар фавқулодда ва кризис вазиятнинг ривожланишига ва унинг оқибатларини бартараф этиш бўйича ишлаб чиқилган стратегияга мос равишда бажарилиши талаб этилади.

Шундай қилиб, ўқув машқларини ўтказишда қўйилган вазифаларнинг муваффақиятли ташкил этилиши ва бўлинмаларнинг самарали ўзаро ҳамкорлигини таъминлаш учун қуйидаги тавсиялар таклиф қилинган:

Фавқулодда вазиятларни бартараф этиш штабини ташкил қилиш ва бошқарув тизимини қайтатузиш; моддий-техника ресурсларининг сарфланиши бўйича илмий меъёрлаш ва тажриба маълумотлари асосида бўлимларнинг уларга бўлган асосли эҳтиёжини аниқлаш;

Худудларнинг транспорт тизими, географик жойлашув, логистика салоҳиятининг мавжудлиги, хавфсизлиги ва турлихил фавқулодда вазиятларга нисбатан заифлигини ҳисобга олган ҳолда моддий таъминот логистика марказларини оқилона тақсимлаш.

Хулоса: Фавқулодда ва кризис ҳолатларда тезкор вазиятни ҳисобга олган ҳолда қўмондонлик-штаб ўқув машқларини ташкиллаштирилиши ва ўтказилишини такомиллаштириш борасида қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Ўқув машқларига тайёргарлик кўриш ва фавқулодда вазиятларни бартараф этишга мўлжалланган бўлинмаларнинг, фавқулодда вазиятлар оқибатларини бартараф этишда зарур моддий ресурслар билан таъминлаш

даражасини ошириш имконини берувчи куч ва воситалари ҳисобланиши борасида аниқлик киритиш;

2. Худудий бўлинмаларнинг моддий ресурслари захираларини оқилона тақсимлашнинг математик модели ишлаб чиқилган бўлиб, бу фавқулодда зонага маблағларни етказиб бериш учун вақт ва масофани оптималлаштиришга имкон беради, бу эса ўз навбатида моддий ресурсларни тақсимлашнинг етарлилиги ва ратсионаллигини таъминлайди ва инсон ҳаёти учун бевосита хавфни зудлик билан бартараф этади ва соғлиқ, фавқулодда вазият оқибатларини бартараф этиш, унинг кўламини минималлаштириш ва устувор ҳаётни қўллаб-қувватлашни ташкил этиш.

3. Ўқув машқларида қатнашадиган худудий бўлинмалар ўртасидаги ўзаро ҳамкорликдаги ҳаракатларини ташкил қилиш бўйича, фавқулодда ва кризис вазиятлар юзага келганда бошқарув қарорларини қабул қилиш ва тезкор жавоб қайтариш самарадорлигини оширишга имкон берувчи тавсиялар ишлаб чиқилган.